

sabb értelmű nomád terminológia a harmincas években írott munkáiban eredeti jelentésűvé, keleti tartalmúvá.

Györfly István életpályája kivételes tudósi életmű, amely rendkívül sokféle ágazó érdeklődése és hirtelen lezárulása ellenére is koncepciózusan kerek egésszé, rendszert alkotó egységgé állt össze. Népétől kapott szaktudományával mindvégig annak hasznára akart lenni. Élete utolsó éveiben kifejtett aktív tudományos és közéleti tevékenységével következetesen szembehelyezkedett a német expanzióval, éppen annak a szaktudománynak a segítségével, amely a legalkalmasabb és leghatékonyabb kiszolgálója lehetett volna a háborús készülődés táplálta ferde indulatoknak, nemzetiszocialista érdekeknek. Tette mindezt népe, nemzete iránti szeretetből, tudósi elkötelezettségből, mert – Illyés Gyula szavaival – „A magyar nép tudósa volt. Szeretném így is mondani: a magyar nép lett tudóssá benne”.

Selmeczi Kovács Attila

Berze Nagy János emlékezete

Élete és munkássága különbözött a megszokott és eseménytelen tudósi életútól. Az alkotások mögött álló ember pályája úgy alakult, mint a legkisebb gyerek sorsa a mesében. Volt egyszer egy parasztfiúból lett vidéki tanárember, aki miközben napi pedagógiai gondokkal küszködött, európai szinten művelt egy nálunk akkor még elhanyagolt tudományágat, a folklórt. Hosszú és nehéz volt az út Hevestől Baranyaig, érdemes figyelemmel kísérni a főbb állomásait.

Berze Nagy János néprajztudós százhuszonöt évvel ezelőtt, 1879. augusztus 23-án született a Heves megyei Besenyőtelek (akkor még: Besenyő) községben paraszti-pásztori család tizenegyedik gyermekeként. Eredeti neve Nagy, a Berze-előnév pedig megkülönböztető (tulajdon-ságjelölő) ragadványnév (l. bérzēs ~ borzas: merev, kócos hajú, átvitt értelemben: makacs), amely a huzamos használat és a téves anyakönyvezések következtében vált vezetéknevvé.

Életútja – pályakezdésétől nyugalmomba vonulásáig – rendkívül hányatott volt. Ez jellemezte már gyermekkorát, a felkészülés éveit is. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában kezdte, majd Tiszasülyön és Egerben folytatta. A gimnázium hat osztályát (1889/90–1895/96) Gyöngyösön, a hetedik osztályt (1896/97) Egerben, a nyolcadikat pedig (1897/98) Jászberényben végezte. Itt is érettségizett 1898-ban.

Berze Nagy Jánost elsősorban az otthoni falusi környezet, a gazdag néphagyományok és Lőrinc bátyjának biztatása serkentették a még fellelhető emléktanyag megismerésére és megmentésére. Már gyöngyösi gimnazista korában hozzákezdett a Mátreaalja népköltési alkotásainak a gyűjtéséhez. Itt jegyezte le *A hamis mesterlegény*, a *Háj, háj, majd elmasírozunk már*, *A légy meg a bolha* című népmeséket és a *Lendovári Dorka* című népballadát. Munkáját később távolabbi országrészekre is kiterjesztette.

Az ifjú Berze Nagy ekkor még nem tudta eldönteni, hogy költőként vagy folkloristaként induljon-e pályáján. Szívesen verselgetett, és költeményeink egy részét *Tiszamentről*¹ címmel meg is jelentette. Az írással később sem hagyott fel. Számára a pedagógiai munka és a tudományos tevékenység mellett a lírai önkifejezés életszükséglet volt. Versei személyes élményekből fakadnak: megszólaltatja az ifjúkori szárnyalás vágyát (*Ifjú szívvel*), a táj, a természet hangulatát, változását (*Őszi hold*), az otthon, a szülőföld utáni nosztalgia (*Idégenben*), a nyíltság, az őszinteség vállalását (*Szeretem a szókimondót*) és az alkotás maradandó értékének tiszteltét (*Márvány és papír*). Írt elbeszélő költeményt (*Kis Szabó Pál gazda*), sőt még verses mesét (*A sólyom és a veréb*) is.

Alkotó módszerének legszembevetőbb vonásai a következők: a témaválasztás gazdagsága, népdalelemek felhasználása, az érzelmi, gondolati mélység és a közérthető, természetes kifejezőmód. Hangvétel szempontjából a népi-nemzeti költészet kései képviselőjének tekinthetjük, akinek egyszerű, népi ritmikát hordozó formai megoldásai Petőfi és Arany, illetve a

¹ Berze Nagy János: Tiszamentről. Pátria, Bp., 1902.

népköltészetnek a néphagyománygyűjtőre gyakorolt hatását mutatják.² Kedvelte az időmértékes verselést is:

„Nézd a kemény márványt: szikrát vet rajta acélod!
Nézd a lány papirost: átdöfi toll hegye is!
S mégis, hogyha neved mindkettőre felírod,
Azt sokkal jobban őrizi a gyenge papír.
Melyikiünk őrizi tovább? A papiros, nem a kő!”

(Márvány és papír)

Egyetemi tanulmányait – magyar–latin szakon – 1899-től 1903-ig a budapesti tudományegyetemen végezte, és ugyanitt avatták bölcsészdoktorrá (1905). Buzgó hallgatója Katona Lajosnak (1862–1910), a nagy magyar folkloristának. Katona nemcsak tanára és atyai barátja volt, hanem példaképe, munkásságának elindítója is. Tőle kapta etnográfiai alapképzettségét, módszertani felvérteztségét és azt a feladatot, hogy a magyar folklór – főként a népmese – kutatója legyen.

Az egyetem elvégzése után (1905-től 1939-ig, nyugalomba vonulásáig) a tanügyigazgatás területén dolgozott. Valamennyi állomáshelye (sorrendben: Lugos, Kolozsvár, Nagyenyed, Csíkszereda, Debrecen, Pancsova, Szekszárd és Pécs) egyben népköltészeti gyűjtő- és feldolgozó tevékenységének a színhelye is volt. Erre pedig polgári foglalkozásának színvonalas ellátása mellett kellett időt és fáradságot fordítania. Ahogy megérkezett egy-egy új munkahelyére, hozzákezdett az ottani népköltészet megismeréséhez és a gyűjtéshez.

Már szekszárdi éveiben foglalkozott a „gyűjtőszövetség” gondolatával, azonban a terv csak Pécssett válhatott valóra az érdeklődő Baranya megyei tanítók bevonásával. Ez a gyakorlat azért jelentős, mert napjaink számára is példát mutatott a néprajzi-nyelvjárási gyűjtőpályázatok meghirdetésére, vagy az olyan nagyszabású vállalkozásokra, mint megyeink földrajzi neveinek az összegyűjtése.

Berze Nagy János azonban nemcsak gyűjtött, hanem feldolgozó munkát is végzett. Cikkeit, tanulmányait tartalmi gazdagság, tudományos hitelesség és igényes előadásmód jellemzi. Munkássága műfaji szempontból felöleli a szellemi néprajz szinte minden területét (népdalok, népballadák, népszokások, népnyelv, népi hiedelemvilág stb.), legnagyobb részük azonban elsődleges kutatási területéhez, a népmesék vizsgálatához kapcsolódik.

Első nyomtatásban megjelent publikációja egy tréfás, ún. hazug mese, amelyet „egy öreg béres beszélt el, amikor téli időben körülülték az istálló közepén rakott szalmatüzet”. Íme: „Kivezetem a fakót, ráülök a deresre, elnyargalok 77 mérföldnyire (...) Kert alatt esett hálásom, kipányvázom a nyergét, fejem alá tészem a derest. Félébredék reggel, a nyergét megétte a farkas, a derest megrágta az eger. Kapom ijedtemben, bészaladok a káposztás kertbe, elejtem áll egy icipici únyi ember, oszt úgy ütött fejbe, most is csak úgy csüng-büng, mint a fene. Ijedtemben felszaladtam a kürtőbe, belekavaródzottam a csépübe (...) Kavarom a kását, főzöm a tarhonyát. Úgy jóllaktam tökmaggal, hónap is négyezőgre áll a hasam a szilvátú.”³

Több kisebb nyelvjárási adatközlés után jelent meg Berze Nagy János népnyelvi monográfiája, A Heves megyei nyelvjárás (1905).⁴ Ez tekinthető doktori értekezésének is. A dialektológiai kiadvány annak a gyűjteménynek az eredménye, amelyet a szerző (akkor még Nagy János néven) a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság megbízásából

Berze Nagy János

² Fülöp Lajos: Berze Nagy János költészetéről. In: Berze Nagy János: Nap és tükör. Pécs, 1982. 358–363. old.

³ In: Magyar Nyelvőr 1900. 29: 358. old.

⁴ Nyelvészeti Füzetek 1905. 16., 17. sz.

(1903/04) Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Borsod megyében folytatott. Neki köszönhetjük a mátraalji és a dél-hevesi nyelvjárás első megbízható leírását. A hang- és alaktani, a jelentés- és mondattani rendszerezés, a 970 tájszó, szólás, közmondás, néhány meseszöveg és más néphagyomány közlése szinte máig egyedülálló ezen a nyelvjárás-területen. Itt és akkor Szinnyei Magyar Tájszótárának pótkötete számára is gyűjtött tájszavakat és frazeológiai kapcsolatokat.⁵

Népnyelvi tanulmányának, *A Heves megyei nyelvjárásnak a megjelentetését a Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből* (1907)⁶ című kiadvány követte. A szerző szándéka az volt, hogy a nyelvjárást ismertető dolgozata után az itt közölt meseszövegek hitelesen – fonetikus lejegyzéssel, tartalmi változtatás nélkül – a nyelvhasználat bemutatását, az olvasókönyv szerepét szolgálják. Módszerének korszerűségét mutatja, hogy a szövegek végén feltünteteti az adatközlők nevét, életkorát, foglalkozását, a gyűjtés egyéb körülményeit (helyét, idejét stb.) – éppen a tudományos hitelesség érdekében.

Berze Nagy János első nagyobb szabású gyűjtőtevékenységének rendkívül gazdag dokumentuma ez a kötet. A korabeli gyűjtési, feldolgozási és közlési gyakorlattal szemben több előremutató vonása van. A könyv kizárólag népmeséket tartalmaz a változatokkal együtt; egy tájegységről ez a kiadvány közölte eddig a legerjedelmesebb gyűjtést, szám szerint 88 mesét. Közülük is 65-nek egyetlen helység, Besenyőtelek a lejegyzési helye. Voltaképpen ez a mű hozta meg számára az első jelentősebb hazai és külföldi elismerést. Értékét, újszerűségét és hiánypótló jellegét tekintve – a nyelvjárás monográfiával együtt – méltán nevezhetjük a „Hevesi Kalevalá”-nak.⁷

Mese (1936) című tanulmánya *A Magyarság Néprajza* III. kötetében látott napvilágot.⁸ A terjedelmes fejezet a népmesére vonatkozó addigi tudományos eredmények alapos és rendszeres összefoglalása. Áttekinthetők, olvasmányosan mutatja be a mesélés körülményeit, idejét, módját, a mese-fákat, foglalkozik a mese szerkezetével, a típusok rendszerével, a mesei fordulatokkal, végül áttekinti a mesék vándorlását és a változatok keletkezését. Különösen hasznos és a kutatók számára nélkülözhetetlen a magyar népmese teljes szakbibliográfiájának összeállítása és a kapcsolt jegyzetanyag.

Pályájának vége felé *Baranyai magyar néphagyományok* (1940) címmel monumentális gyűjteményt adott közre.⁹ Az anyag ma már folklórtörténeti dokumentumnak számít, s megvilágítja azt az áldozatos szervező, gyűjtő- és feldolgozó munkát, amelyet Berze Nagy János a mű elkészítése és megjelentetése érdekében kifejtett. (A könyv III. kötetének *Mesék* című fejezete 1988-ban külön kiadványként is megjelent a szerző népmesekutató munkásságának feldolgozásával, bibliográfiájával és a gyűjtéshez kapcsolódó jegyzetekkel.)¹⁰

Berze Nagy az anyaggyűjtést 1933 őszén indította el, mégpedig társadalmi alapon, a megye tanítóságának a bekapcsolásával. *Útmutatót*¹¹, szakmai tanácsokat tartalmazó körleveleket adott ki számukra, és gyakran maga is kiszállt a helyszínre. A gyűjtés a megye 69 községének a területén hat évig folyt.

Akkori törekvéseiről a kész mű bevezetésében ezeket írja: „Olyan gyűjtemény képe lebegett előttem, amely a felkutatott terület szellemi néprajzi hagyományainak lehetőleg sokoldalú, valódi képét adja...”¹² Az 1842 oldalas kiadvány 4554 adatot tartalmaz; ebből az I. kötetben népdalokat (dallamukkal együtt), balladákat, verses imádságokat, gyermekjátékokat, rigmusokat, a II. kötetben elsősorban népmeséket, találós kérdéseket, adomákat, legendákat, mondákat, a III. kötetben pedig tájszavakat, szólásokat, közmondásokat, mitikus hagyományokat és népszokásokat találunk. A mű tanulsága felmérhetetlen; megjelenése óta a szakirodalom egyik legtöbbet idézett forrásműve lett.

⁵ Vö. Berze Nagy János: Nap és tükör. Szerk.: Banó István és Fülöp Lajos. Pécs, 1982. 107–114.

⁶ In: Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. Bp., 1907.

⁷ Berze Nagy János: Baranyai Magyar Néphagyományok. (Szerk.: Fülöp Lajos. Pécs, 1988. 21. old.)

⁸ A Magyarság Néprajza III. Bp., 1936. 256–326. old.

⁹ Kiadta Baranya vármegye közönsége. Pécs, 1940. I–III. köt.

¹⁰ Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. Népmesék. (Szerk.: Fülöp Lajos. Pécs, 1988.)

¹¹ Tájékoztató Baranya vármegye magyar népe szájhagyományainak és szokásainak gyűjtéséhez. Pécs, 1933.

¹² In: Bevezetés. VIII–IX.

A tudós a magyar néphagyományok mellett megbecsülte a szomszéd népek és a hazai nemzetiségek népköltészetét is, és összehasonlítás szempontjából fontosnak tartotta annak megismerését és gyűjtését.

Berze Nagy János 1946. április 6-án Pécsen halt meg. Sajnálatos, hogy néprajzi munkásságának mind értékben, mind terjedelemben nagyobb részét az életében kiadatlan művek jelentik. Már csak posztumusz kiadványként jelenhetett meg az *Égigérő fa* című mitológiai kötete is.¹³ Ez a könyv a magyar hitregék problémáinak összefoglalása, egyben az eurázsiai népek szellemi rokonságának bizonyítéka. Eredményei joggal tartanak igényt mind a néprajz, mind a vallástörténet kutatóinak az érdeklődésére.

Katona Lajos szellemi örökségét elsősorban a *Meseszótár* (ebből sajnos csak töredék maradt meg)¹⁴ és a *Magyar népmesetípusok* mutatja.¹⁵ Berze Nagy a készülő *Meseszótárra* már 1909-ben felhívta a Kisfaludy Társaság figyelmét, és a kész művet kinyomtatás céljából 1913-ban adta át az Athenaeumnak. Ezzel a munkával szorosan összefügg Berze fő műve, a *Magyar népmesetípusok*, amelynek elkészítésén a szerző 1908-tól 1934-ig folyamatosan dolgozott. Már a kezdet kezdetén tudatában volt elhivatottságának és munkájának az értékével: „... hogyha én nem leszek olyan magyar ember, aki ilyenre az életét, munkáját, erejét feláldozni kész, érzéke, képessége s tudománya van hozzá, száz esztendő múlva sem akad, mert ez se nem bőrze, se nem olajvállalat.”¹⁶

A mesekatalógus minden magyar népmesét meghatároz, motívumokra bont, ezeket összeveti a legszükségesebb hazai és külföldi párhuzamokkal, az irodalom- és művelődéstörténeti, valamint a mitológiai vonatkozásokkal. A mű a magyar mesekincs fundamentuma, amely egy teljesen új és távlatos világot nyitott meg a folklór kutatói előtt.

A *Régi magyar népmesék* (1960¹, 1961²) a Berze Nagy-hagyatékban megőrzött mesekincset, elsősorban a magyar nyelvterület peremvidékeinek (Székelyföld, Dél-Erdély, csángó terület, Ugocsa, Zemplén, Vas megye) meséit foglalja magába, emellett jónéhány – a korábbi gyűjteményekből kimaradt – Heves megyei népmesét is.¹⁷

Posztumusz kiadványként jelent meg *Egy néprajztudós műhelyéből* (1977) címmel Berze Nagy János levélhagyatéka,¹⁸ amely munkásságának tudományos hátterébe enged bepillantást (és a publikált művek teljes bibliográfiáját is tartalmazza), ugyanígy a *Nap és tükör* (1982) című kötet (a kisebb néprajzi és néprajzi tanulmányok, gyűjtések foglalata),¹⁹ valamint a *Hevestől Baranyáig* (1983) cím helytörténeti képekbe ágyazott Berze Nagy-életrajz (jegyzetanyaggal és adattárral).²⁰ Időközben a hagyaték elfekvő darabjai, eddig még ki nem adott munkái és más, különböző szempontú válogatások is napvilágot láttak.²¹

¹³ Berze Nagy János: *Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok.* (Szerk.: Dömötör Sándor. Pécs, 1958¹, 1961², 1984³).

¹⁴ A mű első 14 ívét kiszedték, a kézirat azonban az I. világháború idején elkallódott a nyomdában. A nemzetközi szakirodalomban ez volt az első összefoglaló munka ebben a tárgykörben.

¹⁵ Berze Nagy János: *Magyar népmesetípusok I–II.* Szerk.: Banó István. Pécs, 1957.

¹⁶ In: *Egy néprajztudós műhelyéből.* Szerk.: Banó István és Fülöp Lajos. Pécs, 1977. I/105. old.

¹⁷ *Régi magyar népmesék* (Berze Nagy János hagyatékából.) Szerk.: Banó István és Dömötör Sándor. Pécs, 1960¹, 1961².

¹⁸ *Egy néprajztudós műhelyéből.* (Berze Nagy János levélhagyatéka.) Szerk.: Banó István és Fülöp Lajos. Pécs, 1977.

¹⁹ *Nap és tükör.* (Néprajzi és néprajzi tanulmányok, gyűjtések.) Szerk.: Banó István és Fülöp Lajos. Pécs, 1982.

²⁰ *Dömötör Sándor: Hevestől Baranyáig.* (Helytörténeti képek Berze Nagy János életéből.) Szerk.: Banó István és Fülöp Lajos. Pécs, 1983.

²¹ Pl.: A folklórlista Arany. Közl.: *iff. Berze Nagy János.* In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1965. 127–152. old.; *Népköltési Gyűjtemény a Palócságból és a Tiszamentről.* Szerk.: Banó István. In: *PBMK I.* Pécs, 1967.; *Népdalok dallamai az Ethnographia számára.* Szerk.: Hegyi József. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1968. 119–152. old.; *Század-eleji Kolozsvár-környéki népdalok és mesetöredékek.* Szerk.: Banó István. In: *Baranyai Művelődés*, 1970. V. 114–121. old.; *Verses imádságok.* Közl.: Banó István. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1975–1976. 141–144. old.; *Cigány mesék.* Szerk.: Fülöp Lajos. Pécs, 1985.

Végezetül, ha a pályarajz bemutatása után Berze Nagy Jánost, az embert kívánjuk jellemezni, röviden azt mondhatjuk: olyan volt, mint jó palócai, akiknek életét, népi sajátosságait, szokásait és nyelvét oly szenvedélyes szeretettel tanulmányozta. Humanista alázat, filológus aprólékosság és bámulatos szorgalom – ezek voltak a karakterisztikus vonásai.

Munkáját, törekvéseit számtalan körülmény akadályozta: nélkülözések, sorscsapások, a kutatóközponttól, a társaktól és a jól felszerelt könyvtáraktól való távolság, a könyvkiadás nehézsége. Méltán írta életútjának a legvégén: „Nagyon sok áldozatot hoztam a néprajztudományért: számbavehető életem minden szabad óráját s energiáját ennek szenteltem. Életem műve derékba tört oszlop maradna, ha munkámat nem adhatnám azok kezébe, akikért időmet s erőmet áldoztam.”²²

Berze Nagy életművének talán az itteni felvázolásából is kitűnhetett, hogy helye a magyar folklór történetében ma már vitathatatlan.

Fülöp Lajos

„Fényből, szeretetből és hűségből szőtt ember”

Száz esztendeje született Keresztury Dezső

Természetes, hogy nem csak rám, hanem sok-sok pályatársára, tanítványára, szinte az egész országra hatással volt életműve: a nemzet szolgálatá. „Az ad értelmet életemnek, hogy valamilyen közösséget szolgálhatok... Azt a közösséget, amit úgy neveznek, hogy magyar nép, nemzet” – vallotta magáról. Főlemelő érzés volt versei után az embert is megismernem.

Milyen szimbolikus, hogy első személyes találkozásunk, még diákkoromban, éppen Badacsonytomajon, egy Egry József emlékülésen történt, ahová Takáts Gyulával és Fodor András-sal utaztunk a Balaton hullámain.

Ha elmélyedünk Keresztury Dezső költészetének tájélményében, ami legelőször szembeötlő: hangulatainak finomsága, impresszionisztikus elmosódottsága, megannyi pasztellszíne, derengő árnyalata. Nem volt véletlen, hogy annyira rajongott és oly sokat tett Egry József festészetéért, művészetének méltó elismertetéséért. A festőről Veszprémben megjelentetett *Egry-breviárium* is mutatja: meghatározó, tudatosan vállalt szellemi rokonság volt ez – néha valóságos együttlátás. Ez az egyre bensőségesebb alkotásparalelizmus olykor egészen közvetlen értelemben tűnik „geometrikus”-nak; egy Egry képet nézve, majd valamelyik Keresztury tájverset olvasva szinte látjuk, ami láthatatlan: párhuzamosokat, ahogy találkoznak a végtelenben.

Keresztury a magyar nyelvkincs-hagyaték őrzője is: olyan akadémikus kortársunk volt, akinek életművéhez szervesen hozzátartoztak verseskötetei is. Első költeménye nyolcvan esztendeje jelent meg a *Zala Megyei Újságban*, és túl volt már az ötvenen, amikor első gyűjteményes kötetét, a *Dunántúli hexametereket* kézbe vehettük: ez költészetének egyik csúcsa, egy „fergeteges kor” irodalmának kivételes szépségű, történelmi erejű dokumentuma. A Dunántúli hexameterek – hogy lehetőleg ugyanabból a korból említsünk vele rokonítható példát – Szabó Lőrinc lírai rajzának, a *Tücsökzenének* méltó párja irodalmunkban.

Kevesek körében ismert, hogy Keresztury Dezső a Balaton táj művelődéstörténetének egyik legjelesebb tudósa. Családi gyökérzetével is ide tartozott, ugyanis anyai ősei, az Eőry család tagjai évszázadokon át Nemesgulácson laktak. 1918-tól ezt a falut tekintette otthonának. Már gyermekkorában is többször nyaralt Balatonfüreden, de szoros kapcsolatba a várossal csak az 1930-as években került. Főképpen első felesége, Seiber Mária szülei jártak sokat Füredre. Seiber néni – Patay Berta – hosszú hónapokat töltött itt, jó barátságban volt Fröhlich József doktorral, akinek nevéhez fűződik a háború alatt romhalmazzá vált Szívzszenatórium

²² In: Egy néprajztudós műhelyéből. Szerk.: Banó István és Fülöp Lajos. Pécs, 1977. 1/102. old.